

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete – múlt és jövő

Kovács András

Az EME megalakulásakor hármass szerep betöltésére vállalkozott: a tudományok művelésére, a tudományos eredmények népszerűsítésére és az erdélyi társadalom kulturális örökségének a gyűjtésére, bemutatására, illetve megőrzésére. Ezeknek a célkitűzéseknek az idők és a körülmények változása miatt igencsak rapszodikusán felelhetett meg. Gyűjtő és konzerváló szerepét már az impériumváltás komolyan megkérdőjelezte, midőn gyűjteményeit a román egyetem gyakorlatilag teljes egészében kisajátította, végső csapást azonban 1950-ben az Egyesület felszámolása és vagyonának elkobzása, gyűjteményeinek ötletszerű szétszogatása, szétszórása jelentette, annyira, hogy ma jóformán nincs olyan kolozsvári közgyűjtemény, amely ne az EME egykori gyűjteményének valamelyik részén alapulna. Ezen a helyzeten 1990-es újjáalakulása óta Egyesületünknek nem sikerült változtatnia.

Jelentős és komoly szerep hárult és hárul Egyesületünkre a tudomány népszerűsítése tekintetében, és e feladatának, ismét csak lehetőségei szerint, többé-kevésbé sikerült és ma is sikerül megfelelnie. A jelen eredményeinek az értékelésében nem szabad eltekintenünk attól, hogy a 19. század közepéhez viszonyítva nemcsak létszámában megnövekedett, hanem felkészültségét és műveltségét tekintve is összehasonlíthatatlanul differenciáltabb a célközönség, s ezen a téren az EME mellett jelenleg számos kisebb-nagyobb szerveződés próbál a várakozásoknak megfelelni. Nem szorul azonban bizonyításra, hogy az EME ezen a téren még mindig jelentős súlyt és tekintélyt képvisel tagságának felkészültségét, minőségét, földrajzi megoszlását és létszámát tekintve.

A tudomány művelése kétségtelenül meghatározó, harmadik funkciója volt az alakuló EMÉ-nek, amely, ne feledjük, a gr. Mikó Imre által Bécsben kijárt „muszály akadémiajaként” jött létre az erdélyi magyar tudóstársadalomnak. Az első időkben ezt a szerepét be is töltötte, a későbbiekben azonban, az egyetem létrejötte után a tudomány művelése egyre inkább az egyetem tanáira hárult. Ebben a helyzetben éppen az impériumváltás jelentett fordulatot: a kolozsvári magyar egyetem

megszűnése, tanárainak szétszóródása után az EME ismét szinte egyedüli intézménye lett az erdélyi magyar tudományos életnek, igaz, hogy ezt a funkcióját csak igen szűk keresztmetszetben, többnyire a humántudományok terén tölthette be.

Megújulást, valamelyes felzárkozást és a célkitűzések, szerepek tisztázását hozták az 1940-et követő évek. Az Ferenc-József TE, majd a Bolyai TE létrejötte és működése mellett az Erdélyi Tudományos Intézet létrehozása és rövid fennállása befolyásolta azokat a kereteket, amelyek mentén országrészünk tudóstársadalmának a tevékenysége szerveződhetett. A korszak folyóiratait és tudományos irodalmának könyvészetét vizsgálva kétségtelen és biztató megújulás érzékelhető e néhány évben.

A század közepére azonban megtorpant ez a lendület, noha az erdélyi magyar értelmiség rendszerváltó képviselői annak idején, a kezdetek derűlátó örömmámorában úgy vélték, hogy az általuk képviselt törekvések mentén kialakuló, „egészséges” társadalmi származású, új magyar tudományos kutatói réteg majd csupa betonból és üvegből épült csodálatos emeletes székházban fog helyet és szervezeti keretet kapni a szocialista Kolozsváron. Ezért az alaptalan hitükért rövidesen meg is bűnhődtek, s az őket követő nemzedékeknek arra is rá kellett jönniük, hogy a román tudományosság egyáltalán nem kíváncsi a romániai magyarság tudományos teljesítményeire, függetlenül attól, hogy „egészséges” vagy sem az illető tudósok származása, s míg a szocializmusban még előfordulhatott, hogy a látszat kedvéért ideig-óráig megtúrték képviselőiket, az 1989-et követő időkben már ráébredhettek, hogy kevés kivétellel kiszorultak a tudományos kutatás államilag finanszírozott intézményeiből is. Ez a helyzet az utóbbi években valamennyire változni látszott, bár mértékével és ritmusával elégedettek korántsem lehetünk. További kivételt talán az egyetemekhez kapcsolódó intézmények képviselnek, ahol a magyar nyelvű oktatás intézményesítése új kutatóhelyeket is létrehozott. Meg kell azonban jegyeznem, hogy alapvetően elhibázottnak tartom azt a jelenleg már nálunk is érvényesülő, kontraproduktív pályázati rendszert, mely bizonyára jót akaró, de a kutatással köszönő viszonyban sem álló, osztódással szaporodó hivatalnoksereg és csupán éves mérlegét figyelő szorgalmas könyvelők szempontjai szerint próbálja a kutatást – akárcsak az

egyetemi oktatást – tömegesíteni, mennyiséggel helyettesíteni a felkészültséget, a professzionalizmust, sok esetben az elhivatottságot, tehetséget és a kutatás iránti szenvedélyt is, nehezen kiagyalt pontozásos értékelési rendszerek követelményeinek szemrebbetés nélkül megfelelő, azokat teljesítő, törekvő s anyanyelve helyett egy furcsa, angolhoz hasonló idiómán kommunikáló egyedekkel. Az eredője ennek a helyzetnek érthető, és jogosult is talán a természet- és élettudományok kutatóinak világméretű közösségében, de meggyőződésem, hogy az elszámoltatás nálunk érvényesülő bürokratikus formái, merevsége gyermekbetegségeként a kritikátlanul átvett külföldi mintáknak, rengeteg bajt és torzulást okoznak.

Van továbbá a tudományoknak egy olyan területe, amely nagyon nehezen művelhető az anyanyelven kívül: összetevőit általában nemzeti tudományoknak, esetünkben nagyarságtudománynak vagy hungarológiának nevezzük, de a változatait megtaláljuk minden más nemzet tudományos kultúrájában is. Ha idegen nyelven akarunk szólni róla, akkor azt csak az általánosításnak a ködök és felhők fölötti égi, a semmitmondáshoz igen közeli szintjén kell tennünk, mert alább, ahol még egyedi jelenségekről, konkrét helyi körülményekről lehetne szó, hosszú kommentárok nélkül már aligha leszünk képesek megértetni a mondandónkat.

Ilyen körülmények magyarázzák azt, hogy az EME működésének 1990. évi megújulásától kezdve felvetődött egy kutatóintézet létrehozásának az igénye is. Előképei közül az Erdélyi Tudományos Intézetet említeném, az volt nézetem szerint az akkor és valószínűleg jelenleg is elképzelhető minta, amely keretet adhatott az erdélyi magyarság iránt érdeklődő kutatók számára.

Erről a kérdéstről Jakó Zsigmond 2002-ben, a Magyar Tudomány Napjának első erdélyi fórumán a következőképpen nyilatkozott: *„Ami pedig egy korszerű erdélyi kutatóintézet kifejlesztését illeti, véleményem szerint abból a tényből kellene kiindulni, hogy a magyar művelődési örökség nagyobbik és régebbi része nem a mai Magyarországon, hanem a Felvidéken és Erdélyben található. Ennek kapcsán a magyar művelődésért felelős tényezőknek rövidesen, de legkésőbb a két szomszéd állam EU-tagságát követően szembe kell nézniük egy-egy széles spektrumú kutatóintézet felállításának szükségével a magyar tudományos érdekek biztosítására. Ilyen*

intézet létesítésének leggazdaságosabb megoldásául az kínálkozna, hogy az erdélyi, illetve felvidéki tudományosság igényeit kielégítő kutatóintézet lássa el ezt a szolgálatot is az egész magyar tudományosság számára. Ez lehetne az erdélyi/felvidéki tudományosság sajátos fő feladata, funkciója az újra egyesült magyar tudományosságban. Tehát a helyi, erdélyi/felvidéki kutatáson és a magyarországi kutatási igényeken kívül a külföldi magyar intézetekéhez hasonló feladatokat is egyetlen intézet láthatná el. Ebben a formában egy ilyen intézet talán könnyebben elfogadható lenne a barátságtalan többségi társadalmak számára is.”

Elsősorban tehát a nemzeti tudományok művelésére találták ki az (újra)alapító atyák az EME Kutatóintézetét. Erdély történetének, az erdélyi magyar nyelvnek, erdély magyar társadalmának sokszempontú kutatása céljából jött létre ez az intézmény fokozatosan, mintegy tíz évi vajúadás után, néhai Jakó Zsigmond professzor kitartó törekvéseinek, az EME vezetőségének és a magyar állam támogatásának köszönhetően. Az említett alkalommal Jakó professzor jellemezte is ezt az intézményt:

„Nincs vesztegetni való idő, ha azt akarjuk, hogy a határokon túli magyar tudományosság hasznos munkatárs maradjon, és ne váljék a magyar művelődés egyik egzotikumává. A 21. században csak a főállásos, hivatásos, profi kutatás lehet igazán eredményes. Az erre való felkészítés azonban kutatóintézeti keretek, stabil állásviszonyok, szakmai irányítás nélkül hosszú távon nem lehet sikeres. Kutatóintézet és személyi státusok fokozatos kifejlesztése nélkül előbb-utóbb kifulladásnak azok az ígéretes kezdeményezések is, amelyeket pl. a Múzeum-Egyesület a forrásközlés vagy a Kriza János Társaság a néprajzi kutatások területén nagy erőfeszítéssel működtet.”

Ennek az intézetnek az egyik alappillére az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárhoz kapcsolódott. Szabó T. Attila az EMÉ-re testálta Szótörténeti Tára folytatásának és befejezésének a feladatát is, akárcsak hatalmas nyelvészeti hagyatéka kezelését. Mint ismeretes, jelenleg a szótár törzsanyagának az utolsó, 14. kötetét szerkesztik s rövidesen, talán már jövőre megérhetjük azt, amiről Czuczor Gergelytől fogva annyian álmodoztak: egy ilyen hatalmas szótári vállalkozás utolsó kötetének a megjelenését. Jelenleg az

EME-Intézetnek két munkatársa, Tamásné Szabó Csilla (PhD) és András Zselyke gondozza a Szabó T. Attila-gyűjteményt.

Az intézetben folyó történeti forráskiadást célzó munka Jakó Zsigmond elképzelései szerint és közvetlen ellenőrzése alatt indult meg. Monumentális vállalkozása, az Erdélyi Okmánytár II. (megj. 2004) kötetének szerkesztésébe vonta be W. Kovács Andrást és Lupescuné Makó Máriát, ők a pápai tizedjegyzékek regesztáinak és a mutatóknak az elkészítésében segítették őt, hogy a III. (2008) kötetnek a közreműködői között már W. Kovács András (PhD) és Hegyi Géza is szerepeljen, akik ma mindketten az EME Intézet kutatói, s az ütemesen készülő IV. kötet anyagának sajtó alá rendezőiként Jakó professzor nagy medievisztikai forráskiadványának remélhetőleg tudományos pályájuk végéig a folytatói is lesznek.

Az intézet másik kezdeményezése néhai tagtársunk, Tonk Sándor által, az ő egyetemi tanítványaiból verbuvált, Bogdándi Zsolt (PhD), Fejér Tamás (PhD), Gálfi Emőke, Rácz Etelka és Szász Anikó (PhD) összetételű kutatócsoportra hárul, ez Rácz Etelka távozása után Pakó Lászlóval egészült ki. Szakmai fejlődésükre tanáraikon kívül az eddig megjelent kötetek munkáját irányító Jakó Zsigmond volt meghatározó nagy hatással, így intézeti munkájuk és szakmai pályafutásuk az erdélyi régiségben a „közjegyzőket” helyettesítő gyulafehérvári káptalan, illetve a kolozsmonostori konvent Budapesten őrzött levéltári anyagának a regesztázásával és e regeszták kiadásával indult. Olyan hatalmas forrásanyagról van szó, amelynek kiadása és feldolgozása, a hozzájuk kapcsolódó segédkönyvek megszerkesztése valószínűleg egész tudományos pályájukat ki fogja tölteni, s ha elkészül, az erdélyi fejedelemség történetének szinte minden vonatkozásában alapvető, megkerülhetetlen és hiteles információkat kínál majd, így némileg pótolva a fejedelmi levéltárnak a 16–17. században több alkalommal is súlyosan károsodott, elpusztult anyagát. Jövőjük csupán attól függ tehát, hogy az EME és Intézetének támogatói képesek lesznek-e el- és fenntartani őket ebben a munkában. Hogy munkájuk az egyetemes magyar és az erdélyi, nemcsak magyarokra, hanem az erdélyi románokra és szászokra is vonatkozó forrásanyag okán a román tudományosságának is elsőrendű érdeke, azt az általuk kiadott kötetek visszhangjából már érezni lehet. Ennek a munkának

az értékeléséhez kapcsolódóan nem árt megjegyeznünk, hogy a kora újkorban csupán az Erdélyi Fejedelemségben volt magyar a közigazgatás és a törvénykezés, tehát a közélet nyelve, így a mai magyar nyelv kialakulásában is döntő szerepük volt a szóban forgó forrásanyagot létrehozó erdélyi intézményeknek.

Munkájukról az egzakt tudományok nyelvén fogalmazva azt mondhatnám, hogy intézetünk történész kutatói túl vannak az első sikeres és eredményes, csak nálunk elvégezhető – az ő hozzáértésüket és helyismeretüket megkövetelő kísérletsorozatokon –, hogy eredményeik immár hozzáférhetőek mindazok számára, akik valamilyen szempontból érdeklődnek e korszak erdélyi realitásai iránt.

Szándékosan hangsúlyoztam mindkét forráskiadvánnyal kapcsolatban, hogy folytatásuk és méltó befejezésük kitöltheti szerzőik tudományos életpályáját. Világunkban ugyanis elszaporodtak azok a kutatók, akik divatos, többnyire Nyugaton kialakított elméletek vagy módszerek zászlóvivőivé szegődve azok hazai meghonosítására építik karrierjüket, s amikor meglepetten rádöbbennek, hogy Erdélyben vagy Magyarországon igény ugyan lenne ezekre, csak éppen az üdvözítő módszer alkalmazásához elengedhetetlen források nem állnak a tudós vizsgálódó rendelkezésére, akkor hirtelen, lélekszakadva keresni kezdenek egy újabb történész-divatot, nehogy kenyér és kutatási téma híján karizmájukat és misszionáriusi piedesztáljukat is elveszítsék. A rendelkezésünkre álló, s az értelmezésükre használt módszereket igencsak behatároló adatok ott rejtőzködnek a levéltárainkban, s ezek véletlenül csak és éppen azok, amelyeket az EME Kutatóintézetének a munkatársai másfél évszázad késéseit és mulasztásait pótolva iparkodnak kollégáik és a művelt érdeklődők rendelkezésére bocsátani.

Nem említettem az Intézet irodalomtörténész kutatóját, Bíró Annamáriát (PhD), aki a német nyelvű erdélyi vonatkozású irodalmi anyagot kutatja, Illyés Szilárdot, aki szociológusként az erdélyi értelmiségi kataszter összeállításán fáradozik, akárcsak Fehér Andreát (PhD), aki a 18. századi erdélyi történelem forrásainak a megszólaltatására törekszik. E lakonikus felsorolásból is érzékelhető, hogy Intéztünk a lehető legtágabban értelmezi a

magyarságtudománnyal kapcsolatos kutatások szerkezetét, lehetőségei azonban erősen behatárolják a kutatói helyek számát.

A szervezők által megadott cím szerint az intézet jövőjéről is szólanom kellene. Érzékeltetem immár, hogy munkatársaink többsége előtt egész tudományos pályájukat kitöltő feladatok állnak. A személyi bővítésről mégis bőven lenne még mondanivalóm, nagy terjedelmű, feldolgozásra váró késő közép- és kora újkori forrásaink közül nemcsak az Erdélyi Országgyűlési Emlékek, illetve Teleki Mihály Levelezésének kétségtelen fontosságú, befejezésre váró sorozatait emelném ki, hanem ezeket meg is szerezném az erdélyi városok által termelt iratanyaggal, az erdélyi fejedelmek címeresleveleivel, valamint az erdélyi birtokleltárakkal, hogy a nagy családi levéltárak feltárásáról ne beszéljek. Kétségtelen tény, hogy az erdélyi városok iratanyaga kiadásra és feldolgozásra vár, az eddig megjelent kiadványok bizonyítják a jelentőségét is. A címereslevelek viszonylag ismertnek számítanak, legutóbb megjelent magyarországi korpuszuk mégis hibás koncepció alapján készült, s méltatlanul digitális világunk lehetőségeihez, sem társadalom-, sem írás-, sem művészettörténeti-ikonográfiai szempontból nem használható. A birtokleltáraknak egy kis hányada-része már valamilyen formában hozzáférhető, de hiányzik módszeres, sok szempontú elemzésre alkalmas közzétételük (aminek persze nem kell feltétlenül papíralapú kiadványnak lennie), így összességükben áttekinthetetlenek és felhasználhatatlanok ezek a 16–19. századi Erdély döntő mértékben mezőgazdaságból élő társadalmát és kultúráját megvilágító, sok helyen szétszórt források. Azt mondhatnám tehát, hogy jövőképem az EME Kutatóintézetének támogatóitól függ, teremtsék meg ők a „stallumokat”, mi majd betöltjük azokat hozzájuk illő, felkészült, szenvedélyesen kíváncsi és elhivatott fiatal kutatókkal, nemcsak a magyar és hazai, hanem az egyetemes tudományosság javára és előmozdítására. Nem hiszem ugyanis, hogy külön hangsúlyoznom kell azt, hogy az „egyetemesség” fogalma a mi tájainkat jellemző egyedi sajátosságokra is kiterjed.

Hozzászólásomban szándékosan nem érintettem azokat a kutatásokat, amelyek egzakt témájukat a természettudományok eszközeivel közelítették meg, többnyire külső munkatársak révén. Végigvonul az EME 1990 utáni

történetén némi félszegség is ezekkel a kutatásokkal kapcsolatban, melyek jelentős eszközparkot, laboratóriumi felszereléseket, naprakész szakkönyvtárat – az EME anyagi körülményeiből adódóan megvalósíthatatlannak tűnő befektetéseket kívánnak. Sommásan elmondhatjuk róluk, hogy a felvázolt stratégiai célok mellett, ha arra lehetősége volt, az EME vezetősége soha nem zárkózott el egy-egy ilyen munka- vagy kutatási terv támogatásától és, amennyire laikusként megítélhetem, kiváló eredményeinek a közzétételétől sem.